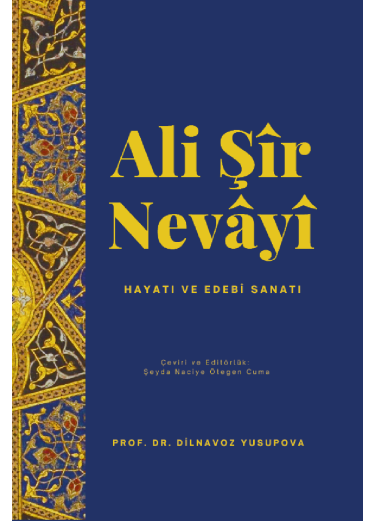

Hikmetin ve Sanatın İzinde Bir Üstat: Ali Şîr Nevâyî

Ali Şîr Nevâyî Hayatı ve Edebî Sanatı, Dilnavoz Yusupova, Atlas Akademi, Konya,
2025, ISBN: 9786255604200

Şeyda Naciye Ötegen Cuma¹

*Anda menlikning hayali yok edi,
Belki bu lafz ihtimali yok edi.
Eltgen ol erdi başlagan hem ol,
İstegen hem ol, bağışlagan hem ol...
Ol edi degen özi, bergen özi,
Bezl ara saçkan özi, tergen özi
“Bende hiçbir “benlik” düşüncesi yoktu,
Hatta bu sözü söylemenin imkânı dahi mevcut değildi!
Çünkü o dergâha ulaştıran da yolu başlatan da
İsteyen de bağışlayan da yalnızca O’ydu.
Söyleyen de O, veren de O, ihsan edip saçan da O,
Toplayan da yine O’dur!”²*

Prof. Dr. Dilnavoz Yusupova, 1976 yılında Özbekistan’da dünyaya gelmiştir. Lisans eğitimi, filoloji üzerinedir. Yazar, iş hayatına edebiyat öğretmeni olarak başlamış ve sonrasında üniversitede profesör ünvanıyla dersler vermiştir. Doktora adaylık ve doktora tezinin yanı sıra üç yüzden fazla makale, beş yüzden fazla ansiklopedi maddesi ve pek çok eserin müellifidir. Yusupova’nın telif ettiği yayınlardan bazıları Özbekistan’da ve yurtdışında yayınlanmıştır. Yazarın kıymete haiz pek çok çalışması sebebiyle Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı kararıyla Dostluk Nişanı’na layık görülmüştür. *Ali Şîr Nevâyî Hayatı ve Edebî Sanatı* isimli eserin özgün adı, *O’zbek Mumtoz Adabiyoti Tarixi (Alisher Navoiy Davri)* şeklindedir. Kitap, 2025 yılında Türkiye’de yayınlanmıştır.³

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bölümü, naciye3334@gmail.com (Bu yazı Young Academia bünyesinde Dr. Kemal Yavuz Ataman yönetiminde “Küresel Düşünce Yazarlığı Uzmanlık Atölyesi” kapsamında üretilmiştir.)

² Dilnavoz Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî Hayatı ve Edebî Sanatı*, (Konya: Atlas Akademi, 2025), 216, 217.

³ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, vii.

Özbekçe aslından çevrilen eser, yazarın hayatının ardından Nevâyî Akademi üzerine bir başlık içermektedir. Söz konusu akademi, kitabın yayın danışmanı tarafından yürütülen çeviri ve editörlük faaliyetlerini bünyesinde barındırmaktadır. Eser, Ali Şîr Nevâyî'nin edebî sanatı, hayatı, divanları, Farsça kasideleri, hamsenevislik,⁴ Nevâyî'nin ilmî mirası ve son olarak Nevâyî'nin dinî, tasavvufî, ilmî eserleri ile menkıbeler isimli yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda, içinde yer alan bazı kelimelerin anlamlarını muhteva eden sözlük bulunmaktadır. En uzun bölüm, Nevâyî'nin hamselerini içeren "Hamsenevislik Geleneği ve Herat'ın Edebiyatında Hamsenevislik"tir.

Bir Üstadın Neşvünemâ Bulması

Ali Şîr Nevâyî, miladi 1441 yılında günümüzde Afganistan sınırlarında yer alan Herat'ta doğmuştur. Babası Gıyâseddin Muhammed ve başka bazı aile fertleri, saray vazifelilerindendir. Yazar Yusupova ve mütekaddim âlimlerin eserlerinde yer alan bilgilere göre Nevâyî'nin ailesi, şiire ilgili ve ilmî birikimi olan şahıslardan oluşmaktadır. Dolayısıyla Nevâyî de doğduğu çevrede kıymetli bir eğitim alarak yetişmiştir.

İsteben teşhis-i hâtır ustâd,

Nazm okutur kim revân bolsun savâd.

Nesrdin bazı okur hem destân,

Bu Gülistân yanglığ u ol Bostân.

Manga ol hâletde tab'-i bulheves

Mantıku't-tayr eylep erdi mültemes.

Taptı sâkin sâkin ol tekrârdın,

Sâde könglüm behre ol güftârdın

"Üstadımız hafızamızı güçlendirmek, zihnimizi keskinleştirmek,

Okuma yazmamızı pürüzsüz kılmak için şiir okuturdu.

Kimi zaman nesir olarak Gülistân'ı, şiir olarak da Bostân'ı okurduk.

O sıralar merakım Ferîdüddîn Attâr'ın Mantıku't-tayr destanına yöneldi.

Bu eseri tekrar tekrar okurdum, genç kalbim ondan zevk almaktaydı."⁵

⁴ Hamse-nüvis: Hamse yazan (kimse), hamseci, Fars ve Türk edebiyatında beş mesnevisi bulunan şair. Bakınız: <https://lugatim.com/s/HAMSE>, Erişim: 19. 02. 2026.

⁵ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 17.

Nevâyî, küçük yaşlardan itibaren Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433 [?]), Hâfız Ali Câmi ve Mevlânâ Nâmi gibi dönemin meşhur usta şair ve alimleriyle muhtelif meclislerde bulunmuş, şiir bilgisi ile hafızasının kuvveti nedeniyle onların iltifatlarına nail olmuştur.⁶ Döneminin hocalarının yanı sıra usta şair, *Gülistân*, *Bostân* ve *Mantıku't-tayr* gibi kıymetli eserleri ezberleyerek ilmî birikimini derinleştirmiştir.⁷

Tedrisatının neticesinde yirmi yaşına ulaşmadan zü'l-lisâneyn şairi⁸ olarak tanınan Nevâyî, zihninde dolup taşan beyitleri aktarmaya başlamıştır. Manevi yönü kuvvetli olan usta şair, doğduğu yer Herat'ı insanların vefa ve sadakat duygusundan mahrum olması nedeniyle terk etmiş ve Semerkant'a göç etmiştir. Semerkant'ta yaşayan âlimlerle hemhâl olmuştur. Beş yılın ardından Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta geçmesi ve Nevâyî'yi muhtelif devlet vazifeleriyle görevlendirmesiyle Herat'a geri dönmüştür. Yüksek mevkilerde vazifeli Nevâyî, ileri derecede tevazu göstererek asırlara örneklik eden bir devlet adamı olmuştur.⁹

Sultan Hüseyin Baykara ile derin bir muhabbeti bulunan usta şair, bir yandan sultanın muhtelif görevlendirmelerini yerine getirirken bir yandan da eşsiz dizeleri miras bırakmıştır. Şöhreti ve edebî mirası zamanını aşan şair, hiç evlenmemiştir.¹⁰ Miladi 1500 yılında Ali Şîr Nevâyî, ağır bir hastalığa yakalanmış ve 3 Ocak 1501 günü Herat'ta vefat etmiştir.¹¹

Edebî Sanatın Tezahürü ve Yansımaları

Doğduğu ve neşvünemâ bulduğu çevrede küçük yaşlarından itibaren ilmi, ahlakı ve zamanla şiirleriyle tanınır hale gelen usta şair Nevâyî, ömrünü tamamladığında geriye yüzlerce beyit miras bırakmıştır. Yusupova kitabında Nevâyî'nin edebî sanatı ile mütekaddim ve müteahhir âlimlere tezahürü üzerine derin îzahlara yer vermiştir. Usta şairin sanatının en dikkat çeken yansıması, literatürü üzerine kendi başlattığı sözlük çalışmalarıdır.¹²

⁶ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 15-17.

⁷ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 17.

⁸ İki dilli şair.

⁹ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 22-27.

¹⁰ Hüseyin Özcan, "Türk Dünyasının Bilgesi Ali Şîr Nevâî", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

¹¹ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 27, 28.

¹² Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 2-10.

Dilnavoz Yusupova eserde, Nevâyî'nin hayatından önce edebî sanatına yer vermiş ve Nevâyî araştırmacıları için kıymetli sayılabilecek pek çok eseri istifadelerine sunmuştur. Yazarın tahkikleri neticesinde elde ettiği kaynaklar, yazarlarıyla beraber sıralı olarak verilmiştir.¹³

Parlayan Beş Manzum İnci

Bolmasa îcâz makâmıda nazm,

Bolmas edi Tengri kelâmıda nazm

“Nazım bu kadar yüksek makamda olmasaydı,

Allah'ın sözünde nazım olmazdı.”¹⁴

Nevâyî, aruz ilmine vâkıf, şiirde ileri kademeye ulaşmış ve yüzlerce beyit telif etmiş bir usta şairdir. Birbirinden farklı muhteva ve üsluba sahip şiirleri arasında *Hamse* adlı eseri, parlayan bir inci kolye gibi durmaktadır. Hamse, Arapça beş anlamına gelen bir kelimedir. Hamsecilik ya da Hamsenevislik beş adet destanı arka arkaya yazma geleneğidir. Nizâmî Gencevî, Hüsrev-i Dihlevî ve Abdurrahman Câmî gibi meşhur şairlerin ardından Nevâyî *Hamse*'sini yazmıştır.

Usta şairin *Hayretü'l-ebrâr* isimli hamsesi, *Ferhâd ü Şîrin*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Sedd-i İskender* ve *Lisânü'-t-tayr* destanlarından oluşmaktadır. Mütekaddim âlimlerin Farsça destanlarına nazire olarak Türkçe'de Hamse yazmanın mümkün olduğunu göstermek isteyen Nevâyî, tüm kaidelerine uyarak destanlarını telif etmiştir. Birbirleriyle bağlantılı beş destandan oluşan *Hamse*'de, hayat, tabiat, sosyal ilişkiler ve benzeri pek çok mevzu yer almaktadır. Yazar Yusupova, usta şairin şiirlerini ve hususen beyitlerini sıbak ve siyakıyla tahkik etmiş, kitabında yüzeysel bir anlatımdan ziyade şiirsel analizlere çokça yer vermiştir. Bu bağlamda hamse geleneğinin kaideleri, her bir destan için müstakil olarak ele alınmıştır.¹⁵

Hayretü'l-ebrâr destanlarının beşincisi *Lisânü'-t-tayr*, en dikkat çekici ve akılda kalıcı muhtevaya sahip şiirlerden biridir. Usta şairin hayatının son dönemlerinde yazdığı mesnevi türündeki destan, şairin gençlik yıllarında çokça okuduğu hatta ezberlediği *Mantiku't-tayr*¹⁶

¹³ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 8-15.

¹⁴ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 104,105.

¹⁵ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 92.

¹⁶ Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) tasavvufî mesnevisi. Detaylı bilgi için bakınız: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantikut-tayr> Erişim: 27. 11. 2025.

adlı eserin etkisiyle meydana gelmiştir. Bununla beraber Yusupova'nın da kitabında hem açıktan hem de üstü örtülü şekilde aktardığı üzere Nevâyî, öncesinde yazılmış destanlara cevap niteliğinde nazire yazmış olsa da onun eseri müşahhasdır. Şair, doğduğu yılın bedbahtlığını yaşadığını ve daha önce doğsaydı okunan meşhur eserleri kendisinin de yazabileceğini aktarmaktadır. Aynı zamanda yüzlerce beyit telif etmesine rağmen daha müsait bir ortamı olsaydı eserlerini daha kısa sürede yazabileceğini söylemektedir.

Nevâyî *Lisânü't-tayr* destanının başında insanın yaratılışı, günahkârlık, Hz. Peygamber'e medih, miraç mucizesi ve dört halifenin hayatı ile vasıfları gibi temel dinî mevzuları ele almıştır.¹⁷ Yusupova, her bölümde olduğu gibi öncelikle eserin mütekaddim eser ve şahıslarla ilgisini açıklamaktadır. Bu destanda da öncesinde telif edilmiş, kuşlarla ilgili alegorik kıssalar hakkında îzaha yer vermektedir.¹⁸

Hazîne-i Nevâyî

Prof. Dilnavoz Yusupova'nın eseri, usta şair Nevâyî'nin hayatı, eserleri ve fikrî yapısı hakkında doğru bilinen bazı yanlışları açığa çıkarması,¹⁹ eserlerinde Nevâyî'nin kastının dışında anlaşılabilecek noktalara ışık tutması ve beyitleri adeta Nevâyî'nin talebesi gibi şerh etmesi yönüyle oldukça kıymetlidir. Nevâyî'nin eserleri arasında, *Vakfiyye*, *Nazmü'l-cevâhir*, *Sirâcü'l-müslimîn*, *Münâcât*, *Nesâyimü'l-mahabbe*, *Hamsetü'l-mütehayyirîn*, *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr*, *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed*, *Münşeât* ve *Mahbûbu'l-kulûb*, kitapta dinî ve tasavvufî eserler olarak geçmektedir. Ancak usta şairin teliflerine bakıldığında hemen her beyit, dinî bir kaide veya nasstan bir damla içermektedir. Nevâyî, ilmî ve dinî birikimini sonraki nesilleri neşvetmek, misal olması gibi dinî kaygılarla aktarırken peyderpey bir hazine oluşturmuştur. Bu hazine kullanıldıkça azalan değil aksine artmakta olan cemelâtı ihtiva etmektedir.

Dilnavoz Yusupova, Ali Şîr Nevâyî özelinde okuyucularına akılda kalıcı, literatür açısından zengin, akademik bir dil, samimi bir yaklaşım ve edebî üslupla, yaşamı, muhiti, edebî sanatı çerçevesinde kapsamlı bir tarzda kaleme almıştır. Mana yoğunluğu bulunan mevzulara rağmen sade ve akıcı üslubu bulunan eser, ortalama bir hacme sahiptir. Eserde sıkça yer alan

¹⁷ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 196-201.

¹⁸ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 195.

¹⁹ Yusupova, *Ali Şîr Nevâyî*, 25, 26 ve 223.

alt başlıklar okuyuşu kolaylaştırmaktadır. Nevâyîşinaslara, edebiyata ve hassaten Türk edebiyatına ilgili olanlara, divan ve destan okumalarını sevenlere Yusupova'nın bu eseri tavsiye olunur.